

Wczesnoszkolna edukacja lingwistyczna w kontekście dydaktyki inspirowanej konstruktywizmem¹

Analiza struktury językowego obrazu świata wymaga określenia sposobu ujmowania przez dziecko sądów o rzeczywistości, które mogą być utrwalone w różnych formach języka. Słownictwo jest jednym z przejawów językowego obrazu świata. Warunkiem adekwatnego reagowania na zmienne parametry różnorodnych sytuacji komunikacyjnych jest funkcjonalna świadomość językowa ucznia. Podkreśla się, iż budowanie świadomości językowej ucznia za pomocą opisywania znaczenia, formy, funkcji każdego elementu znakowego języka, przez wnioskowanie i uogólnianie wiadomości o języku powinno być obowiązkowe w ogólnym wykształceniu człowieka, aby rozumiał siebie i innych ludzi, aby rozumiał otaczającą go rzeczywistość, a w niej język. Główna teza konstruktywizmu mówi o niepowtarzalności umysłowych obrazów świata i unikatowości strategii realizowanych przez jednostkę w procesie poznawania. Refleksyjne korzystanie z wiedzy i niewiedzy; zdolność i gotowość do obserwacji; otwartość na różnice; wrażliwość kontekstualna na strategię myślenia i rozwiązywania problemów to jedne z kluczowych kompetencji wypływające z podejścia konstruktywistycznego. W tekście artykułu odniosę się do badań własnych nad leksyką dzieci w młodszym wieku szkolnym w kontekście konieczności świadomej refleksji nad językiem i wypływającej z niej potrzeby uświadomienia sobie przez nauczyciela i ucznia stanu przedwiedzy w tym wypadku odnoszącej się do sfery języka.

Słowa kluczowe: słownictwo, zasób leksykalny, językowy obraz świata, edukacja językowa, konstruktywizm

Inspiracje

Współczesna pedagogika nakazuje nam nieco inaczej spojrzeć na edukację, na plan pierwszy wśród celów wychowania wysuwając rozwijanie zdolności twórczych, inteligencji i kształcenie umiejętności współżycia społecznego. Konteksty edukacji ogólnej wyznaczają podstawowe filary współczesnej koncepcji edukacji początkowej. Kształcenie postrzega się w perspektywie szeroko pojętej kultury, a więc centralne miejsce w edukacji zajmuje rozwijający się człowiek oraz jego relacje ze światem zewnętrznym i samym sobą.

¹ Tekst został wygłoszony na Ogólnopolskim Seminarium Naukowym nt. „Rozwijanie zdolności uczenia się w okresie wczesnej edukacji dziecka”, które odbyło się w dniach 15-16.03.2007 r. w Bydgoszczy.

Powszechnie krytykowany behawiorystyczny model edukacji, głęboko – niestety – zakorzeniony w polskiej praktyce edukacji wczesnoszkolnej, prowadzi do licznych barier rozwoju myślenia dziecka, blokuje rozwój poznawczy najmłodszych dzieci, czasem prowadząc także do regresji w niektórych elementach. Szczególnie konsekwentnie i dobitnie krytykę takiego traktowania edukacji elementarnej widać w pracach Doroty Klus-Stańskiej (2005, 2006).

Biorąc pod uwagę fakt, że współczesny model edukacji nastawiony jest na człowieka – na rozwój jego cech podmiotowych, a jednocześnie przyjmuje się człowieka jako podmiotowe centrum edukacji, przyjąć należy, iż w edukacji początkowej centrum wszelkich zainteresowań i zintegrowanych działań pedagoga jest uczący się podmiot, który „jest podmiotem i staje się podmiotem” (Bałachowicz, 2002).

Odniesienie tego sposobu widzenia podmiotu edukacji widzę w założeniach modelu kształcenia inspirowanego podejściem konstruktywistycznym. Główna teza konstruktywizmu mówi o niepowtarzalności umysłowych obrazów świata i unikatowości strategii realizowanych przez jednostkę w procesie poznawania. Obrazy rzeczywistości nie są całkowicie zindywidualizowane, gdyż tworzone są w określonym kontekście kulturowym, jednakże są na tyle zróżnicowane, że ich zawartość i sposób funkcjonowania w umyśle zależą od dotychczasowych doświadczeń jednostki, jej przedwiedzy, znaczeń, jakie nadaje sytuacji, a także intencji i potrzeb. Refleksyjne korzystanie z wiedzy i niewiedzy; zdolność i gotowość do obserwacji; otwartość na różnice; wrażliwość kontekstualna na strategię myślenia i rozwiązywania problemów to jedne z kluczowych kompetencji wypływające z podejścia konstruktywistycznego (Berner, 2006, s. 204-206).

Zasady konstruktywizmu przekładają się na podstawowe twierdzenia pedagogicznego działania. Pierwszą zasadą jest stawianie problemów odpowiednich (zwłaszcza atrakcyjnych) dla uczniów. Jak zauważają autorzy, ta odpowiednio może się wyłonić już w trakcie nauczania. Druga zasada dotyczy organizowania nauczania wokół jakichś podstawowych pojęć. Mogą to być problemy, pytania czy sytuacje. Uczniowie bardziej angażują się w zagadnienia prezentowane całościowo. Dla wielu osób uczących się budowanie całości z bardzo szczegółowych zagadnień omawianych odrębnie jest wielką trudnością. Kolejna zasada jest chyba najbardziej definicyjna ze względu na założenia konstruktywizmu. Oto postuluje się poszukiwanie i docenianie uczniowskiego punktu widzenia w procesie kształcenia. Świadomość uczniowskiej wiedzy potocznej (osobistych punktów widzenia i przekonań) pozwala nauczycielom na osadzanie czynności uczenia się bardziej w kontekście wiedzy uczniów, będą one wtedy dla nich bardziej znaczące. Konsekwencją realizacji wyżej wskazanej zasady jest postulat uwzględniania posiadanej już przez uczniów wiedzy w programie nauczania, co pozwoliłoby nauczycielom na budowanie pomostu między obecnym rozumieniem danych zagadnień przez uczniów a rozumieniem bardziej złożonym. Zdobywanie wiedzy – głębszego rozumienia – zachodzi w głowie ucznia, nauczyciel stwarza uczniom tylko możliwości działań poznawczych. W naturalny sposób z powyższej zasady wynika ostatni postulat konstruktywizmu, aby oceniać wyniki ucznia w kontekście procesu kształcenia oraz zapewnionych warunków (Dylak, 2002).

Obrana koncepcja edukacyjna przyniesie zamierzony pożytek, zaowocuje pożądanymi skutkami wykształcenia, gdy zostaną doprecyzowane zamierzenia w zakresie teoretycznej i praktycznej wiedzy językowej zawartej w programach nauczania. Ryszard Więckowski podkreśla, że elementem integrującym poszczególne składniki współczesnej edukacji jest język ujmowany w aspekcie semiotycznym. Wypełniają one ogólnie zarysowaną w nich pragmatyczno-komunikacyjną, zakładającą integrowanie wszelkich zdobywanych przez uczący się podmiot informacji, ramę edukacyjną (Więckowski, 1995).

Semiotyka jest traktowana tu przeze mnie jako narzędzie analiz wiedzy nauczycieli, uczniów, autorów podręczników, dzięki którym to analizom można realizować jedno z kluczowych

założeń dydaktyki inspirowanej konstruktywizmem, a mianowicie – stawianie ucznia w nowych dla niego sytuacjach problemowych, wywołujących konflikt poznawczy.

Traktowanie języka jako instrumentu myślenia i środka komunikacji wymaga zmiany modelu nauczania. Model tradycyjny, polegający na transmisji gotowej wiedzy, korzystający z języka wyłącznie do jej rejestrowania i przekazu oraz nastawiony na formalistyczne, oderwane od kontekstu kształcenie kompetencji językowych, nie spełnia postawionego wyżej wymagania. Często wypalenie motywacyjne, blokada twórczości, zniszczenie kompetencji komunikacyjno-interpretacyjnych stają się niezamierzonym rezultatem takiej właśnie edukacji (Kwieciński, 1991).

Nauczyciel powinien być przewodnikiem po języku rozumianym jako doświadczanie świata, jako środek międzyludzkiego komunikowania się oraz narzędzie wspomagające proces reformułowywania definicji świata oraz swojego w nim miejsca. Powinien posiadać świadomość wiedzy jako czystej kreacji ludzkiej i towarzyszące temu przekonanie, że każda osoba ucząca się konstruuje i rekonstruuje ją sama dla siebie, i czyni to głównie za pomocą języka. Język oddziałuje ze względu na swoje uniwersalne cechy na procesy poznawcze – wobec tego sensem edukacji jest dostarczanie uczniom okazji do transponowania osobistych doświadczeń na kategorie coraz skuteczniejszych systemów zapisów i systematyzacji. Dlatego też należy dokonać zmiany dotychczasowego modelu nauczania na taki, w którym zamiast traktowania języka jako środka przekazu gotowej wiedzy – realizować będzie się takie nauczanie, w którym język znajdowałby się w centrum, był traktowany jako medium porozumiewania się i instrument myślenia (Gołębniak, Teusz, 1999, s. 17-20).

Warunkiem adekwatnego reagowania na zmienne parametry różnorodnych sytuacji komunikacyjnych jest funkcjonalna świadomość językowa ucznia. Podkreśla się, iż budowanie świadomości językowej ucznia za pomocą opisywania znaczenia, formy, funkcji każdego elementu znakowego języka, przez wnioskowanie i uogólnianie wiadomości o języku powinno być obowiązkowe w ogólnym wykształceniu człowieka, aby rozumiał siebie i innych ludzi, aby rozumiał otaczającą go rzeczywistość, a w niej język.

Dorota Gołębniak sugeruje, że należy rozwijać kompetencje językowe od tego miejsca, w którym znajduje się uczeń: od jego osiągnięć i od wiedzy językowej, którą on ma. Używanie języka poprzedzać powinna świadoma refleksja nad nim albo dokonywanie jego analiz. Podkreśla bowiem, że związek między uczeniem się o języku i uczeniem się, jak z niego korzystać w celu optymalnego rozwoju, nie jest linearny, lecz nawracający, cykliczny czy też nawet mutalny (Gołębniak, Teusz, 1999, s. 19).

Problemy

Analiza struktury językowego obrazu świata wymaga określenia sposobu ujmowania przez dziecko sądów o rzeczywistości, które mogą być utrwalone w różnych formach języka. Słownictwo jest jednym z przejawów językowego obrazu świata. Podkreśla się wręcz, że jest najwyraźniejszym poziomem, na którym ujawniają się pewne aspekty JOS.

W teoriach dydaktyki języka zagadnienia kształcenia językowego na pierwszym etapie edukacji należą do jednych z najważniejszych aspektów nauczania. Rozbudzenie językowych zainteresowań uczniów na tym szczeblu edukacji powinno wypływać z materiału językowego, opartego na doświadczeniach i zainteresowaniach dzieci. Taki kierunek postępowania będzie z pewnością sprzyjać bogaceniu ich zasobu leksykalnego, będzie korzystnie wpływać na pozytywną motywację do podejmowania działań werbalnych (Jakubowicz-Bryx, 2006).

W związku z postulatami przedstawionymi w założeniach badań własnych, odnoszącymi się do konieczności świadomej refleksji nad językiem i wpływającej z niej potrzeby uświadomienia sobie przez nauczyciela i ucznia stanu przedwiedzy w tym wypadku odnoszącej się do sfery języ-

ka, przedmiotem swoich badań uczyniłam kompetencje leksykalne uczniów w młodszym wieku szkolnym, wychodząc z założenia, iż są one nieodwołalnie efektem szeroko rozumianej edukacji.

Kompetencję leksykalną uczniów w edukacji wczesnoszkolnej można określić jako zdolność do wykorzystywania w procesie komunikacji całego bogactwa ojczystego języka, a także jako umiejętność użycia posiadanego słownika (biernego i czynnego) do osiągnięcia zamierzonego celu prowadzonych działań. W okresie edukacji wczesnoszkolnej uczniowie są dopiero na początkowym etapie nabywania kompetencji leksykalnych (Jakubowicz-Bryx, 2006, s. 83).

Przyjęta koncepcja badawcza zmierzała do uzyskania orientacji w zakresie następujących elementów procesu kształtowania się kompetencji leksykalnych uczniów, które złożyły się na postawione główne problemy badawcze:

- Jaki jest zakres słownika biernego i czynnego uczniów klas początkowych?
- W jakim stopniu podręcznik jest źródłem poznawania i poszerzania wiedzy słownikowej dziecka?
- W jakim stopniu rodzina jest miejscem nabywania wiedzy językowej i kształtowania leksyki dziecka?
- W jakim stopniu proces dydaktyczno wychowawczy szkoły jest źródłem modelowania języka ucznia?

Próbę badawczą stanowiło 2615 osób. W liczbie tej mieści się 1282 uczniów klas I-III, z dwóch środowisk – miejskiego i wiejskiego. Postępowaniem badawczym zostali objęci także rodzice badanych w tej samej liczbie. W badaniach wzięło udział 25 nauczycieli klas miejskich oraz 26 klas wiejskich.

Rezultaty badań

Przeprowadzone badania oraz analiza i interpretacja materiału empirycznego pozwoliła na określenie następujących wniosków (szczegółowy opis wyników badań znajduje się w książce Jakubowicz-Bryx, *Kompetencje leksykalne uczniów w edukacji wczesnoszkolnej*, UKW, Bydgoszcz 2006).

1. W analizowanym i interpretowanym materiale badawczym, który dotyczy form wypowiedzi pisemnych stwierdziłam niski ilościowy wskaźnik bogactwa leksykalnego. Zgromadzony materiał faktograficzny pozwala określić zależności pomiędzy poszczególnymi poziomami nauczania oraz środowiskiem zamieszkania.
2. W analizowanym i interpretowanym materiale badawczym wyekscerpowanym z tekstów podręczników stwierdziłam niskie ilościowe wskaźniki bogactwa leksykalnego w odniesieniu do większości analizowanych części mowy. Analiza i interpretacja materiału badawczego w analizowanych podręcznikach wykazała, że cechuje je bogactwo i różnorodność zawartych w nich ćwiczeń słownikowo-frazeologicznych.
3. Analiza i interpretacja materiału badawczego w zakresie wpływu wybranych elementów środowiska rodzinnego wskazuje na istnienie elementów w bardziej lub mniej istotnym statystycznie zakresie wpływających na poziom leksyki dzieci w młodszym wieku szkolnym.
4. Analiza i interpretacja materiału badawczego w zakresie wpływu wybranych elementów środowiska szkolnego wskazuje na istnienie elementów w bardziej lub mniej istotnym statystycznie zakresie wpływających na poziom leksyki dzieci w młodszym wieku szkolnym.

Sytuując uzyskane rezultaty własnych badań w odniesieniu do prezentowanych w literaturze analiz wcześniejszych badań stwierdzam pewną ciągłość w odniesieniu do poziomu rozwoju języka dziecka i jego kompetencji leksykalnych. Wskazują one, że uczniowie posiadają ogólnie ubogie słownictwo czynne i biernie, a stosowane środki dydaktyczne i metody pracy nie służą w dostatecznym stopniu rozwojowi umiejętności językowych dzieci. Można przypusz-

czać, że wczesnoszkolna edukacja lingwistyczna ukierunkowana jest na kształcenie tradycyjnych sprawności językowych i nie ułatwia dziecku samodzielnego podejmowania aktywności werbalnej typu „tworzenie” (a nie „używanie”) oraz jednoczesnego korzystania ze wszystkich sprawności w obrębie struktur języka podczas realizowania wypowiedzi w sytuacji odmiennej od szkolnych schematów komunikowania się.

Przeprowadzone badania oraz analiza ich rezultatów pokazała, że uczniowie klas niższych charakteryzują się niskim poziomem kompetencji leksykalnych pomimo systematycznego i proporcjonalnego narastania słownictwa wraz z wiekiem badanych. Teksty podręczników charakteryzują się niezbyt dużą różnorodnością w zakresie poszczególnych części mowy, słownictwo badanych podręczników okazuje się być ubogie ze względu na posługiwanie się przez autorów wyrazami ogólnie znanymi. W podręcznikach brak słownictwa ukazującego w większym zakresie nowe osiągnięcia techniki, pogłębiającego znajomość zjawisk świata przyrody czy otaczającego dziecko życia społecznego. Środowisko wychowawcze i edukacyjne rodziny oraz szkoły ma znaczący wpływ na kompetencje leksykalne uczniów w edukacji wczesnoszkolnej, nie ma jednak najwyraźniej świadomości tych oddziaływań zarówno wśród rodziców, jak i – niestety – wśród nauczycieli, czego dowodem są uzyskane wyniki badań.

Interpretacje

Formułując przesłanki do badań własnych z dużą dozą optymizmu postulowałam w złożonych hipotezach znacznie korzystniejszy obraz kompetencji leksykalnych uczniów klas niższych oraz skuteczniejsze oddziaływanie wybranych przeze mnie czynników na poziom tychże kompetencji. Rezultaty badań pokazały jednak, że mój optymizm był jeszcze przedwczesny. Mająca miejsce unifikacja treści, instrumentalizm metodyczny, które doskonale widoczne są w tzw. przewodnikach metodycznych dla nauczyciela, mechanizacja czynności ucznia wyrażająca się w bezrefleksyjnym treningu pamięci i zasobu leksykalnego, czy też obserwowana infantylizacja treści przekazywanych w trakcie procesu edukacji powodują, że stan wiedzy i umiejętności językowych uczniów w edukacji wczesnoszkolnej stoi nadal na niskim poziomie.

Refleksyjne korzystanie z wiedzy i niewiedzy, zdolność i gotowość do obserwacji, otwartość na różnice, wrażliwość kontekstualna na strategię myślenia i rozwiązywania problemów to niektóre z kluczowych kompetencji konstruktywistycznych. Jak wspomniałam w założeniach do badań, funkcjonalna świadomość językowa ucznia jest warunkiem adekwatnego reagowania na zmienne parametry różnorodnych sytuacji komunikacyjnych. Uzyskane rezultaty badań w świetle przedstawionych założeń pozwalają na przedstawienie wniosków z badań oraz współgrających z nimi bezpośrednio wskazówek dla procesu edukacji na szczeblu elementarnym, które to wskazania pozwolą podnieść poziom kompetencji leksykalnych uczniów. Wnioski z badań teoretycznych służą mi bowiem do refleksji przede wszystkim dotyczących procesu dydaktycznego, skierowanego na rozwijanie świadomości językowej uczniów edukacji wczesnoszkolnej.

Dydaktyka, inspirowana konstruktywizmem, w odniesieniu do rezultatów przeprowadzonych badań w połączeniu z wnioskami z nich wypływającymi wskazywać powinna dla podniesienia poziomu sprawności językowej dzieci konieczność wypełnienia następujących postulatów²:

- nauczyciel dla wsparcia ucznia w rozwijaniu jego kompetencji leksykalnych powinien uświadomić sobie stan przedwiedzy dziecka, w tym przypadku poziomu słownictwa, uświadomione bowiem dzieciom błędy językowe pomogą im skonstruować strategię myślenia niezbędne w nabywaniu nowej wiedzy językowej,
- punktem wyjścia w pracy nad rozwijaniem kompetencji leksykalnej dzieci w młodszym

² Inspiracją do postulatów były wskazania założeń dydaktyki D. Klus-Stańskiej (2006, s. 19).

wieku szkolnym należy uczynić aktywizowanie wiedzy osobistej ucznia, nawet początkowo nieudolne próby radzenia sobie z sytuacją, prowadzą jednak do uaktywnienia przedwiedzy w obliczu nowych sytuacji komunikacji językowej;

- indywidualne różnice między uczniami mające charakter wertykalny (poziom zdolności i zaangażowania) oraz horyzontalny (różnorodność sposobów myślenia) powinny zwrócić nauczycielom, a przede wszystkim twórcom podręczników i pomocy dydaktycznych uwagę na konieczność takiego ich opracowywania i takich sposobów korzystania z tychże, aby umożliwić uruchomienie tej różnorodności w odniesieniu do kompetencji leksykalnych dzieci;
- należy stawiać ucznia w nowych dla niego sytuacjach problemowych, wywołujących konflikt poznawczy ułatwiając tym samym dziecku samodzielne podejmowanie aktywności werbalnej;
- nauczanie traktować należy jako tworzenie sytuacji edukacyjnych, postulowane już wcześniej przez Ryszarda Więckowskiego (1995) w zakładanym przez niego pedagogicznym podejściu sytuacyjnym do procesu edukacyjnego, zakładającym percepcyjno-innowacyjny charakter uczenia się dzieci, takie bowiem podejście pozwoli na aktualizowanie myślenia twórczego związanego bezpośrednio z odkrywaniem nowych zależności, odnajdywania nowych rozwiązań problemów w kontekście dotychczasowych doświadczeń językowych;
- ponieważ znaczna część konstruowania znaczeń przez dzieci pozostaje poza bezpośrednią kontrolą nauczyciela, niezbędna wydaje się być tu współpraca pomiędzy nauczycielami i rodzicami, w celu zapewnienia dzieciom możliwie najpełniejszych warunków do realizowania swoich zainteresowań i rozwijania języka w warstwie leksykalnej.

Budzenie kreatywnego stosunku do języka pozwoli uczniom na rozwijanie ich umiejętności językowych. Nauczyciele dbać zatem powinni o to, by odmiana potoczna języka z jej kolokwialnym słownictwem i niedbałymi konstrukcjami składniowymi nie stała się wariantem języka obowiązującym również w sytuacji oficjalnej – nie sprzyja to bowiem rozwojowi językowemu dziecka. Dzięki własnym działaniom w sferze języka uczniowie mogą pozyskiwać nową wiedzę, twórczo ją przetwarzać i wykorzystywać w sytuacjach komunikowania się z otoczeniem.

Literatura

- Bałachowicz J. (2002). Założenia edukacji zintegrowanej w nauczaniu początkowym. W: Jakóbski J., Jakubowicz-Bryx A. (red.) *Integracja w Edukacji. Dylematy teorii i praktyki*, Bydgoszcz: Wyd. AB
- Berner H. (2006). Współczesne kierunki pedagogiczne. W: Śliwerski B. (red.) *Pedagogika*, Tom 1, Podstawy nauk o wychowaniu, Gdańsk: GWP
- Dylak S. (2002). Konstruktywizm jako obiecująca perspektywa kształcenia nauczycieli. www.cen.uni.wroc.pl/teksty.htm
- Klus-Stańska D., Nowicka M. (2005). *Sensy i bezsensy edukacji wczesnoszkolnej*. Warszawa: WSiP
- Klus-Stańska D. (2006). Behawiorystyczne źródła myślenia o nauczaniu, czyli siedem grzechów głównych wczesnej edukacji. W: D. Klus-Stańska, E. Szatan, D. Bronk (red.) *Wczesna Edukacja. Między schematem a poszukiwaniem nowych ujęć teoretyczno-badawczych*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
- Gołębiak B. D., Teusz G. (1999). *Edukacja poprzez język*. Warszawa: Wydawnictwa CODN
- Jakubowicz-Bryx A. (2006). *Kompetencje leksykalne uczniów w edukacji wczesnoszkolnej*. Bydgoszcz: UKW
- Kwieciński Z. (1991). Tekstualizacja nieobecności. W: Z. Kwieciński, L. Witkowski (red.) *Nieobecne dyskursy*, t. 1., Toruń.
- Więckowski R. (1995). *Pedagogika wczesnoszkolna*. Warszawa: WSiP